

УДК 243.98

В. Г. Лукашевичдоктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, Класичний приватний університет**ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ПІЗНАННЯ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ**

У статті проаналізовано проблемні питання визначення об'єкта й предмета пізнання наук кримінально-правового циклу та наукових досліджень, що в них проводяться. Проаналізовано позиції науковців, насамперед криміналістів, стосовно зазначених категорій. Викладено власні думки щодо розв'язання цієї проблеми під час визначення предметної сфери наук кримінально-правового циклу та планування наукових досліджень.

Ключові слова: об'єкт і предмет пізнання наук кримінально-правового циклу, наукове дослідження, проблемна ситуація, об'єкт дослідження, предмет дослідження, програма наукового дослідження.

I. Вступ

Загальноприйнято, що визначаючи мету й завдання наукового дослідження, автор обов'язково виділяє його об'єкт і предмет. При цьому, як засвідчив проведений нами аналіз докторських і кандидатських авторефератів, захищених за останні п'ять років у різних спеціалізованих вчених радах України за спеціальностями 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, дослідники не завжди приділяють цьому питанню належної уваги, діючи за певним, не завжди обґрунтованим шаблоном, або наслідуючи точки зору своїх наукових консультантів і керівників.

Але, на нашу думку, проблема захована глибше – за умов оновлення кримінально-процесуального законодавства України, актуальними є питання консолідації зусиль теоретиків та практиків у протидії злочинності з метою забезпечення розслідування злочинів адекватним арсеналом науково обґрунтованих засобів.

У цій взаємодії перед науками кримінально-правового циклу постає завдання на основі своєчасного узагальнення запитів і потреб практики запропонувати дієві шляхи розв'язання її проблем. А це, в свою чергу, викликає необхідність розв'язання комплексу суто теоретичних питань, що спрямовані на подальший розвиток їх методологічних підвалів.

II. Постановка завдання

Метою статті є спроба розмежувати (розвести, розділити, відокремити) поняття об'єкта й предмета пізнання наук кримінально-правового циклу, виокремити їх визначальні ознаки та висвітлити їхню роль і значення в наукових дослідженнях.

III. Результати

Почнемо з методологічних підвалів проблеми, що розглядається.

Так, у традиційній філософії категорія "об'єкт" розглядається в контексті з проблемою відносин суб'єкта й об'єкта, де останній

вживається насамперед у гносеологічному сенсі – те, на що спрямована пізнавальна та інша діяльність суб'єкта. При цьому привалюється визнання існування об'єкта незалежно від суб'єкта, але в той же час вони розглядаються у певній єдності. У цьому аспекті об'єкт не є абстрактною протилежністю суб'єкта, оскільки останній активно перетворює, "олюднює" об'єкт, і основою їх взаємодії є суспільно-історична практика. Саме в ній сторони й властивості дійсності перетворюються на об'єкт, перетворення якого в практичній і теоретичній діяльності суб'єкта дає змогу відтворити у свідомості зміст об'єктивної реальності [1, с. 358].

Відповідно до зазначеного слід розрізняти об'єктивну реальність, об'єкт і предмет пізнання. З цих позицій випливає, що суб'єкт, будучи активною силою у взаємозв'язках з об'єктом, діє проте не довільно, бо об'єкт ставить певні кордони й межі діяльності суб'єкта. На цій основі, на думку філософів, і виникає необхідність пізнання закономірностей об'єкта, щоб узгодити з ним діяльність суб'єкта, оскільки його цілі формуються відповідно до логіки розвитку предметного світу, об'єктивно обумовлені потребами суб'єкта. Відповідно до цього, а також до рівня пізнання об'єктивних закономірностей людина визначає свідому мету, при досягненні якої змінюється як об'єкт, так і сам суб'єкт [1, с. 358].

Предмет пізнання у традиційній філософії розуміється як зафіксовані в досвіді та включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості і відносини об'єктів, досліджувані з певною метою за певних умов і обставин. Зауважується (уточнюється), що оскільки об'єкт пізнання виступає через призму пізнавальної активності суб'єкта, що вчиняється на основі й заради практики та перевіряється практикою, він є предметом пізнання, який, однак, не може бути повністю зведений до об'єкта пізнання. Рух, розвиток об'єкта зумовлює зміну, розвиток і предмета пізнання, разом з тим, останній розвивається

ся з розвитком пізнавальної діяльності (яка здійснюється в кінцевому рахунку на основі практичної діяльності та в єдності з нею). Виділення пізнання у відносно самостійну область означає й виділення спеціально предмета пізнання на відміну від предмета практичної дії, оперування. З формуванням науки виділяється і предмет наукового дослідження (емпіричного й теоретичного). Розвиток об'єкта пізнання відбувається логічним та історичним способом, рухом пізнання від абстрактного до конкретного разом з рухом пізнання від конкретного до абстрактного. У цьому процесі відбувається також відповідний розвиток предмета пізнання [1, с. 293].

Наведені вище філософські міркування становлять певну методологічну основу для побудови пізнавального підґрунтя окремих галузевих наук.

На жаль, слід констатувати, що дослідники, які працюють у сфері наук кримінально-правового циклу, не приділяли й не приділяють належної уваги цим питанням. Окремо слід виділити лише криміналістику, яка ще у 60–70-ті рр. ХХ ст. спромоглася створити свою окрему методологію.

Так, у своїх роботах Р. С. Белкін послідовно розвивав важливе методологічне значення правильного визначення предмета кожної конкретної науки. Підкреслював, що об'єктивну дійсність пізнають усі окремі, конкретні науки. При цьому «сфера пізнання» кожної науки залежить від її предмета: саме в цій сфері здійснюється відображення конкретної наукою об'єктивної дійсності, тобто відображення, яке становить зміст цієї, а не іншої області наукового знання. Звідси випливає, що у формулюванні предмета науки роз'яснюється, що таке відбиваний об'єкт і в якому аспекті він відбивається [2, с. 46].

Керуючись цими загальними міркуваннями Р. С. Белкін сформулював предмет науки криміналістики через певні закономірності об'єктивної дійсності, які вивчає ця наука, а саме: закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей засоби й методи судового дослідження і запобігання злочинам [3, с. 9].

Надалі, беручи участь у численних дискусіях з цього питання [2, с. 46–66], Р. С. Белкін запропонував такий варіант визначення: криміналістика – це наука про закономірності механізму злочину, дослідження, оцінки і використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах судового дослідження і запобігання злочинів [2, с. 65].

Слід зауважити, що, особливо не вдаючись у методологію проблеми, певна частина криміналістів того часу (А. В. Дулов, Г. Г. Зуйков, З. І. Кірсанов, І. М. Лузгин, П. Д. Нестеренко, М. Я. Сегай, О. Р. Шляхов) прийняла це визна-

чення і використовувала такий похід у своїх роботах.

На наш погляд, у міркуваннях Р. С. Белкіна та його послідовників була допущена суттєва методологічна помилка – підміна понять «об'єкт» і «предмет» пізнання. Хоча водночас О. О. Ейсман, прагнучи дещо уточнити позицію Р. С. Белкіна, зазначив, що: «... припустимо включення в поняття предмета науки криміналістики саме на закономірності як об'єкти пізнання (тут і далі виділено нами)” [4, с. 7], і дійшов висновки, що предметом науки виступає сукупність усіх об'єктів, на які спрямована пізнавальна діяльність, і всіх розробок, конструкцій, програм, технологій, які є продукцією науки, орієнтованих на досягнення практичних цілей [4, с. 6]. Об'єктами вивчення криміналістики він назвав взаємозв'язок і взаємодію матеріальних об'єктів (сфера криміналістичної техніки) та взаємодії і відносини людей (сфера тактики і приватної методики) [4, с. 7].

Така позиція нам видається більш методологічно вивірною та точною.

На сьогодні окремі дослідники, наприклад М. В. Даньшин, визначаючи місце криміналістики в системі інших наук кримінально-правового циклу, доходять у цілому правильних висновків, що їх об'єднує **спільний об'єкт дослідження**, яким виступають два взаємопов'язані види людської діяльності (негативна й позитивна) «злочинна діяльність – діяльність з виявлення, розслідування і попередження злочинів». Кожна з наук цього циклу вивчає цей об'єкт відносно завдань, покладених на неї, що, з одного боку, їх об'єднує (інтегрує), а з іншого – диференціює. Таким чином, процеси інтеграції та диференціації кримінально-правових знань обумовлені, перш за все, спільним об'єктом дослідження, в якому кожна з наук має свій предмет дослідження [5, с. 14]. Але, дуже слушно наголошуючи, що криміналістика визначається як система принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів, далі у цьому ж контексті, наслідуючи Р. С. Белкіна, зазначає, що її **предметом** є певні закономірності, які проявляються у цих видах діяльності [5, с. 9–10].

Ці омани, не вдаючись у методологію цієї проблеми, поділяє певна частина сучасних дослідників, що породжує помилки у визначенні об'єкта – тобто того «поля», на якому й проводиться дослідження.

Наприклад, обравши предметом дослідження «використання науково-технічних засобів та методів у розшуковій роботі слідчого», дослідник об'єктом дослідження визначає «розшукову роботу слідчого в процесі кримінального провадження».

Ще один приклад. Предметом дослідження обрано «початковий етап розслідування

вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини", а об'єктом дослідження – "діяльність правоохоронних органів України у розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини".

Тобто у цих випадках дослідники об'єктом дослідження визначають ту діяльність, яку вони і прагнуть своїми дослідженнями змінити (поліпшити). Тільки не зрозуміло, в межах яких правовідносин і на якому "правовому полі" здійснювалися заплановані дослідження. Часто при такому підході, чітко не визначивши межі свого дослідження, дослідник доволі вільно (не обґрунтовано) вторгається, або переводить вектор дослідження на "територію" інших галузей права, у нашому випадку кримінального й адміністративного права.

Подібне тлумачення співвідношення категорій "об'єкт" і "предмет" зустрічається в правових дослідженнях доволі часто, наприклад: предмет дослідження – "обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів", а об'єкт – "злочинна діяльність, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочинів, та діяльність з розслідування злочинів"; предмет дослідження – "використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств", а об'єкт – "діяльність органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні вбивств"; предмет дослідження – "криміналістичне дослідження об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю", а об'єкт – "експертна діяльність, пов'язана з проведенням експертами судово-балістичних досліджень під час кримінальних проваджень"; предмет дослідження – "слідчий експеримент у кримінальному судочинстві: тактика і психологія", а об'єкт – "діяльність слідчого, що пов'язана із проведенням слідчого експерименту"; предмет дослідження – "організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій", а об'єкт – "закономірності слідчої діяльності щодо залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій" – на наш погляд, це один із раціональних підходів до визначення *об'єктивності* реалій, у яких відбувалося дослідження зазначеного предмета.

У подібному аспекті визначають об'єкт і предмет дослідження й представники матеріального права. Так, предмет дослідження визначається як "кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК) та криміналізація незаконного перетинання державного кордону України", а об'єкт – "правове забезпечення недоторканності державних кордонів України"; предмет дослідження – "конкуренція кримінально-правових норм при призначенні покарання", а об'єкт – "конкуренція норм як кримінально-правове явище"; предмет дослідження – "вікова осудність неповнолітніх у криміналь-

но-правовій доктрині України", а об'єкт – "кримінальні правовідносини, що зумовлюють особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб, які мають відставання у психічному розвитку, що не обумовлено психічними розладами"; предмет дослідження – "примітки статей Особливої частини КК України", а об'єкт – "правовідносини щодо особливостей конструювання приміток статей Особливої частини КК України"; предмет дослідження – "докази й доказування у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства", а об'єкт – "суспільні відносини з приводу пізнання за допомогою доказів обставин справи і встановлення істини шляхом доказової діяльності у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства".

Або предмет дослідження – "формування правової рефлексії майбутніх юристів на етапі підготовки у вищому навчальному закладі", а об'єкт – "підготовка майбутніх юристів у вищому навчальному закладі, в процесі якої у них відбувається формування правової рефлексії, а відповідно – і професійно значущих якостей та професійної правосвідомості"; предмет дослідження – "теоретико-прикладні аспекти запровадження організаційних засад корпоративного управління соціальним розвитком територіальних громад", а об'єкт – "управління соціальним розвитком територіальних громад" тощо.

IV. Висновки

Таким чином, об'єкт і предмет наукового дослідження в правовій сфері слід розуміти як певні соціальні реалії, її різні сторони й відносини. При цьому, уточнюємо, що об'єкт – це фрагмент досліджуваної соціальної реальності, **що не залежить від дослідника**. А предмет наукового дослідження слід розглядати як окремі властивості, боки (сторони) й процеси цієї реальності (об'єкта), що виділені дослідником для цілеспрямованого вивчення та перетворення.

Визначення якогось фрагмента соціальної реальності як об'єкта та виділення в ньому предмета дослідження диктується проблемною ситуацією, що виникає в соціальній практиці, необхідністю перебороти (розв'язати) певну соціальну суперечність. Саме проблемна ситуація "створює" предмет, а її локалізація в тих чи інших явищах соціальної реальності слугує підставою для виділення об'єкта дослідження.

Звідси, в програмі переважно теоретичного орієнтованого дослідження спочатку уточнюється його предмет (що саме планується вивчити), а потім визначаються межі об'єкта дослідження, тобто ті конкретні соціальні інститути, відносини, процеси тощо, в яких краще за все (наочніше, рельєфніше, предметніше) відображено соціальну суперечність, що становить предмет досліджен-

ня (де і на яких об'єктах слід вивчати те, що цікавить дослідника). Наприклад, у кримінальному провадженні існує проблема реалізації одного з його основних принципів – рівність процесуально-правового статусу сторін. Ця проблема особливо гостро проявляється на стадії досудового розслідування, де одні сторони та учасники кримінального провадження наділені значно більшими правами. У цьому випадку дослідник предметом вивчення обирає, по-перше, норми чинного кримінально-процесуального закону, по-друге, відповідну теорію кримінально-процесуального права, подальше опрацювання якої дасть змогу розробити певні доктринальні положення, на основі яких сформулювати наукові рекомендації законодавцю та практикам, по-третє, відповідну область (сферу) соціальної практики, у нашому випадку – досудове розслідування – ту емпірію, вивчення якої дасть змогу уточнити проблему дослідження.

Таким чином, дослідник, провівши попереднє (пілотне) вивчення, зазначених вище аспектів проблеми, локалізує її в межах кримінально-процесуальних відносин учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування, що й буде об'єктом цього дослідження.

На нашу думку, з урахуванням певних спрощень, прийнятною формулою відображення позначених категорій у кримінально-правових дослідженнях доцільно використовувати – об'єкт дослідження як відповідні суспільні (правові) відносини, що виникають під час (у процесі) ..., наприклад, *розслідування корупційних злочинів*, а предмет дослідження, дотримуючись рекомендацій Мі-

ністерства науки і освіти України, як певну сукупність (*правових, організаційних, методичних, тактичних тощо аспектів*) відповідної діяльності (з *розслідування корупційних злочинів*).

Зрозуміло, що в одному й тому ж об'єкті може бути виділена безліч предметів дослідження, що визначається науково-пізнавальною або практичною метою.

Список використаної літератури

1. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – Москва : Политиздат, 1981. – 445 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополн. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика : учебник для юрид. вузов / Р. С. Белкин. – Москва, 1968. – С. 9.
4. Эйсмэн А. А. Введение в криминалистику – учение о предмете, системе, методах и истории криминалистики / А. А. Эйсмэн // Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – Москва : Юрид. лит., 1978. – С. 6–7.
5. Даньшин М. В. Місце криміналістики у системі юридичних наук : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / Максим Валерійович Даньшин ; Харківський національний університет внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України. – Харків, 2014. – 39 с.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2014.

Лукашевич В. Г. Объект и предмет познания наук уголовно-правового цикла

В статье проанализированы проблемные вопросы определения объекта и предмета познания наук уголовно-правового цикла и научных исследований, которые в них проводятся. Проанализированы позиции ученых, прежде всего криминалистов, по обозначенным категориям. Изложены собственные мысли по решению этой проблемы при определении предметной области наук уголовно-правового цикла и планирования научных исследований.

Ключевые слова: *объект и предмет познания наук уголовно-правового цикла, научное исследование, проблемная ситуация, объект исследования, предмет исследования, программа научного исследования.*

Lukashevich V. Object and Subject Matter of Sciences of Criminally-legal Cycle

The article analyzes the problematic issues of the definition of the object and subject matter of sciences of criminally-legal cycle and research that they hold. Scientists analyzed the position, especially forensic, through a designated category. Outlined his thoughts on this problem in determining the domain of Sciences of criminal law cycle and research planning.

It is generally accepted that defining the goals and objectives of research, the author identifies sure its object and subject. However, as our analysis has shown doctoral and master abstracts protected in the past five years in various specialized academic councils of Ukraine in specialties: 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, researchers do not always pay enough attention to this issue, acting on a certain, not always reasonable pattern or following the terms of their scientific advisers and managers. In our opinion the problem is hidden deeper – if updating the criminal procedure law of Ukraine, the question of consolidation of efforts of theorists and practitioners in combating crime in order to investigate crimes adequate arsenal of scientifically based tools.

In this interaction the science of criminal law cycle, the goal is based on a generalization of timely requests and needs of the practice offers practical solutions to its problems. This, in turn, makes it necessary to solve complex purely theoretical issues aimed at further development of methodological foundations.

The article is an attempt to differentiate (dissolve, divide, separate) the concept of object and subject of cognition science penal cycle, separate them defining features and highlight their role and importance in research.

This article was critically analyzed the works of famous of domestic criminalists: RS Byelkyna, AV Muzzle, GG Zuykov, Z. I Kirsanovs, IN Luzhyna, PD Nesterenko, M. Sega, OR Shlyahova and are made certain conclusions – object and subject of research in the legal field should understand how certain social realities of the various parties and relations. This clarifies that the object – a piece of the study of social reality that is independent of the researcher. A subject of scientific research should be considered as separate properties sides (sides) and processes of reality (object) that the researcher selected for focused learning and transformation.

Key words: *object and subject matter of sciences of criminally-legal cycle, scientific research, problem situation, the object of study, the subject of study, research programs.*